

Verbe derivate cu $în-1$ ($îm-1$). Abordări logico-semantice în texte vechi românești

Marinușa Constantin*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius”, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Despre articol

Istoric:

Primit 20 decembrie 2016

Acceptat 14 februarie 2017

Publicat 23 martie 2017

Cuvinte-cheie:

verb

derivare

schimbare de stare

prefix

vechea română literară

diacronie

Rezumat

Lucrarea de față, înscrisă în cadrul morfologiei derivaționale, vizează analiza verbelor derivate cu $în-$ ($îm-$), excerptate din texte vechi românești, din perspectivă logico-semantică.

Pornind de la premisa că, indiferent de etapele unui idiom, există suficiente mijloace de redare a unor aspecte ce țin, în principiu, de creativitatea lexicală internă a limbii în cauză, este interesant de evidențiat modul în care se reflectă ‘schimbarea de stare’, în principalele texte vechi din româna literară. Grilele de analiză includ principiile semantic și morfologic—adaptate materialului nostru de lucru, constituit dintr-un corpus care cuprinde texte religioase și laice, datate din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea.

Demersul nostru a vizat diferite posibilități de exprimare a ‘transformării’ concretizate în procesul evolutiv-dinamic, ținând cont de raporturile categoriale autorizate între prefixul $în-$ și bazele cărora li se atașează și de valorile conceptuale impuse de afixul menționat termenului derivat.

1. Introducere

O analiză detaliată a unui singur aspect al derivării cu prefixe oferă date importante cu privire la organizarea, în plan intern, a unui procedeu fundamental în formarea cuvintelor, dovedit, de altfel, ca un domeniu pe cât de sinuos, pe atât de fascinant.

Propunem o modalitate de abordare a derivării cu prefixul $în-$ ($îm-$), care ne oferă cadrul unei analize pertinente prin prisma funcționării regulilor de construire a cuvintelor (cf. Corbin, 1987, p. 5), determinând constituirea anumitor raporturi categoriale între afixe și baze și a valențelor semantice influențate de operațiile lingvistice, impuse de respectivele reguli de configurare lexico-semantică a cuvintelor.

Este vorba, în cazul de față, despre aplicarea modelului *asociativ-stratificat*¹ (Corbin, 1987, p. 23) care codifică parametrii de analiză a derivării, plecând de la două principii generative: *asociativitatea* și *stratificarea*²: „Sensul unui cuvânt construit este creat în același timp cu structura sa morfologică” (Corbin, 1987, p. 9).

Astfel, aceste principii evidențiază caracterul ierarhic dintre nivelurile de analiză a cuvintelor construite, distingându-se un prim nivel care vizează structura morfologică³—descriș de regulile lexico-gramaticale

* Adresă de corespondență: marinusaconstantin@yahoo.com.

¹Danielle Corbin a propus, în lucrarea de referință *Morphologie et structuration du lexique*, o teorie care se înscrie în câmpul general al gramaticii generative standard, având ca obiectiv ierarhizarea termenilor nou-formați, în funcție de anumite reguli de inserție lexicală. Aceste reguli sînt considerate un nod cu *ieșiri multiple (output)* și cu un *centru* care prezintă o succesiune de operații finalizate cu un lexic atestat. Cf. Corbin (1987, p. 5–16)

²Cele două principii evidențiază organicitatea existentă în compartimentul formării cuvintelor, în general. În viziunea autoarei, acestea sînt interdependente, întrucît *asociativitatea* desemnează capacitatea de a ține cont de regulile de construire a cuvintelor atestate, aplicabile pentru a obține alți termeni, iar *stratificarea* este modul în care sînt dispuse taxonomic unitățile construite.

³Primul nivel de analiză al derivării vizează ‘componenta bazei’, alcătuită din lista de intrări lexicale (1), cuprinzînd afixe și varietatea cuvintelor neconstruite—autonome sau neautonome—, ale căror reguli interne (2) sînt folosite pentru explicarea eventualelor regularități.

de formare a cuvintelor—și un al doilea, evidențiat de regulile semantice⁴ de formare a cuvintelor și denumit „formă observabilă” (Corbin, 1987, p. 9).

1.0. Premise

Valoarea principală a lui *în-* (*îm-*), considerat cel mai productiv prefix latinesc în textele laice și religioase din epoca veche (1532–1640, respectiv 1540–1780), alături de *ne-* și *prea-*, de origine slavă, este reprezentată de posibilitățile combinatorii ale afixului cu baze de natură nominală și adjectivală, în special.

Subliniem, de asemenea, că regulile de inserție lexicală, având la bază principiile asociativ și stratificat, dezvoltă factori de ordin categorial, semantic și formal. Astfel, fiecare factor menționat dezvoltă ‘constrângeri’ categoriale, semantice și formale.

În ceea ce privește analiza de față, evidențiem tipologia generală a raporturilor categoriale autorizate de către asocierea dintre afixul analizat și temă/radical:

- adj. → vb.: *frumos* → (*a*) *înfrumuseța*, *galben* → (*a*) *îngălbeni*, *greu* → (*a*) *îngreuna*, *verde* → (*a*) *înverzi* etc.
- subst. → vb.: *curaj* → (*a*) *încuraja*, *dreptate* → (*a*) *îndreptăți*, *floare* → (*a*) *înflori*, *frunte* → (*a*) *înfrunta* etc.

Aceste raporturi categoriale disting două mecanisme de constituire a verbelor din clasa semantică a eventivelor, și anume:

- a) [pref. *în-* (*îm-*) + adjectiv + sufix *-i/-a*]:
Rezultat: *în-* + *negru* + *-i* > (*a*) *înnegri*.
- b) [pref. *în-* (*îm-*) + substantiv + sufix *-i/-a*]:
Rezultat: *în-* + *frumusețe* + *-a* > (*a*) *înfrumuseța*.

Pornind de la faptul că sensul cuvântului construit⁵ este dedus din sensul asociat procedului de formare a cuvintelor—determinat de regulile de formare a termenilor—și sensurile cuvintelor-bază, studiul nostru are în vedere modul de acțiune a unor tipare logico-semantice ale prefixării cu *în-* (*îm-*), în scrierile vechi ale limbii române literare.

Constrângerile semantice descriu, în principiu, sensul compozițional al unui cuvânt construit față de structura lui morfologică. În cazul verbelor care marchează ‘schimbarea de stare’, selecția semantică impune atașarea afixului *în-* unor adjective care exprimă ‘starea rezultativă’:

- *în-* + *fricos* + *-a* > (*a*) *înfricoșa*;
- *în-* + *cărunt* + *-i* > (*a*) *încărunți* etc.

Însă datele de limbă oferă informații care indică posibilitatea afixelor de a se combina cu baze de tip nominal – substantiv, după cum am menționat, respectiv numeral:

- *în-* + *gloată* + *-i* > (*a*) *îngloti*;
- *în-* + *doi* > (*a*) *îndoi*.

În plus, vom avea în vedere că regulile de formare a cuvintelor sînt dublate de regulile de semantice de construire a termenilor. În mod clar, interdependența dintre regulile de construire a cuvintelor și regulile semantice influențează interpretarea corectă a derivatelor cu *în-*, dat fiind faptul că sensul unităților formate suferă o modificare sau o opacizare – situații care determină îndepărtarea sensului cuvântului derivat de cel al cuvântului-bază⁶: (*a*) *încrîncena*, derivat deadjectival parasintetic, este folosit în epoca veche cu sensul de „a lupta”. Adjectivul-bază *crîncen* ‘cumplit’, ‘îngrozitor’ este asociat substantivului *luptă*, cf. sintagma nominală *luptă crîncenă*. În acest fel, putem „reconstitui” echivalarea semantică petrecută prin dispariția determinatului.

Un al treilea aspect al derivatelor cu *în-* se referă la constrângerile ale proprietăților sintactice ale cuvintelor construite. Regulile de formare a cuvintelor determină caracterul intransitiv reflexiv al verbelor

⁴Cel de-al doilea nivel, reprezentat prin ‘componenta derivațională’, definește ansamblul regulilor de construire a cuvintelor (RCM, 3) și, implicit, al cuvintelor construite posibile (4).

⁵Sintagma *cuvînt construit* desemnează orice termen obținut prin derivare, avînd la bază regulile de construire a cuvintelor (de natură semantică și formală).

⁶În cazul unei modificări sau opacizări a sensului derivatelor cu *în-* (*îm-*), intervine un proces de transpunere a sensului, de tip metaforic sau metonimic, care vizează atît tema, cît și derivatul.

care indică schimbarea stării: *a înverzi* vb. intrans. refl. ‘a deveni, a se face verde’; fig. ‘a deveni palid de frică, de furie’ (DEX, s.v. *înverzi*).

1.1. Materialul de lucru

Cercetarea se bazează pe un corpus finit de termeni derivați cu *în-*, excerptați din texte aparținând epocii vechi, așa cum ne-au fost transmise în edițiile științifice moderne, la care am adăugat unele lucrări lexicografice, și anume dicționarele limbii române—*Dicționarul tezaur*, *Dicționarul limbii române vechi*, *Dicționarul explicativ al limbii române*.

1.2. Metodele de lucru

Analiza descriptivă impune, de la sine, utilizarea unor criterii și principii de ordonare a faptelor de limbă care țin de morfologie și semantică, întrucât modelul asociativ-stratificat reflectă acest demers.

Astfel, abordarea descriptivă propune o analiză semantică și morfologică din perspectiva posibilităților combinatorii dintre afixul *în-* cu anumite baze care fac parte din diverse clase gramaticale. Interpretările semantice și morfologice sînt completate, în mod firesc, cu semnalarea unor particularități de ordin fonologic, perspectiva de lucru fiind, totuși, diacronică, date fiind sursele materialului lexical examinat.

2. Analiza logico-semantică a verbelor eventive

Analiza semantică a prefixului *în-* (*îm-*) ne oferă, înainte de toate, posibilitatea de a evidenția raportul stabilit între sensurile pe care le exprimă prefixele și sensurile unor părți de vorbire, reliefînd, totodată, existența unor valențe semantice, mai bine sau mai slab reprezentate de afix, în epoca veche a limbii române literare.

2.1. Clase semantice de verbe – definire și interpretare

Gramaticile propun o clasificare a verbelor pe baza a două trăsături semantice interne, cu implicații de tip sintactic, și anume: ‘schimbare’ și ‘agentivitate’ (cf. GBLR, p. 278–280).

În funcție de cele două trăsături, se disting trei clase semantice de verbe:

- 1) ‘verbe de stare’, caracterizate de trăsăturile [*- schimbare*], [*- agentivitate*]:
(*a dormi*, (*a plînge*, (*a se învecina* etc.;
- 2) ‘verbe de eveniment’, implicînd semele [*+ schimbare*], [*- agentivitate*]:
(*a usca*, (*a îmbătrîni*, (*a seca*, (*a înflori*, (*a gazifica* etc.;
- 3) ‘verbe de acțiune’, presupunînd trăsăturile [*+ schimbare*], [*+ agentivitate*]:
(*a citi*, (*a mânca*, (*a alerga*, (*a fugi* etc.

Din această primă clasificare reiese faptul că verbele din clasele (2) și (3) au în comun semul [*+ schimbare*]; în schimb, se diferențiază prin trăsătura semantică a agentivității, aceasta caracterizînd numai verbele de acțiune (3).

Pentru precizarea conceptelor de ‘eveniment’, respectiv ‘schimbare’, subliniem că fiecare clasă lexicogramaticală exprimă un anumit conținut logico-semantic, în funcție de aspectele [*material*] și [*dinamic*] (Lieber, 2004, p. 30). Astfel, în funcție de cele două aspecte precizate, se disting două categorii majore semantice, reprezentate de ‘substanțe/lucruri/esențe’ (cf. engl. *substances/things/essences*), atribuite substantivelor, respectiv de ‘situații’ (cf. engl. *situations*), acestea din urmă fiind indicate de verbe.

‘Evenimentul’, ‘schimbarea’ și ‘starea’ sînt noțiuni subordonate conceptului general de ‘situații’. Verbele de ‘eveniment’ prezintă, la rîndul lor, două subgrupe care exprimă, pe de o parte, ‘activități simple’ (*a mânca*), iar, pe de altă parte, ‘schimbarea’ (cf. engl. *change*) – (*a înălbi*). Astfel, ‘schimbarea’ implică diverse grade ale procesualității impuse de ‘eveniment’.

Prin urmare, *eventivele* reprezintă o clasă semantică de verbe care indică diverse grade ale modificării produse în starea subiectului, încorporînd în matricea lor semantică trăsătura [*+ dinamic*].

‘Transformarea’ este descrisă pe baza structurii de natură logico-semantică, cu două variabile – „Subiectul *A* trece în starea *B*”, avînd în vedere o finalitate și o limită internă:

A-tînăr trece în starea lui B-bătrîn: A devine B → A îmbătrînește.

2.2. Abordarea logică în analiza verbelor eventive

O primă abordare în analiza clasei reprezentate de verbe ale devenirii ne conduce la aprecierea elementelor de *realia* care sînt supuse unor procese de transformare indicate de majoritatea derivatelor cu *în-* (*îm-*).

În vederea clasificării acestor elemente, am aplicat formatul logico-cognitiv propus de către A. Berrendonner, pornind de la cele două moduri de existență logică, compuse din substanțele/entitățile *in re* și din entitățile/esențele *in intellectu* (apud Heyna, 2014, p. 162).

Obiecte		Funcții
<i>Realia</i>	<i>Tipuri</i>	<i>Concepte</i>
Extensie	Intensie	
Entități existente <i>in re</i>	Entități existente <i>in intellectu</i>	

Tabela 1: Reprezentarea ontologiei formale a obiectelor (apud Heyna, 2014, p. 162).

Menționăm că modelul creat se întemeiază pe concepte ale teoriei cognitive asupra limbajului: în planul vorbirii, obiectele sînt substanțe, iar în planul gândirii, sînt concepte, termenul *entitate* fiind neutru, pe axa sintagmatică și paradigmatică.

În acest sens, realizăm o scurtă clasificare a tipurilor de procese ale modificării, pe baza celor din formatul logico-cognitiv reprezentat.

2.2.1. Entități extensionale *in re*

- ‘Procese ale naturii’

Prima grupă a entităților *in re* exprimă procese de transformare a stărilor și obiectelor din natură. Această categorie este reprezentată de un grup mic de verbe nominale derivate cu *în-*, atestate în epoca veche.

a înflori (< *floare*) (BB, Lev, 13, 39; 13, 42; 13, 57); *a înfrunzi* (< *frunză*) (MC, 171^r); (*a*) *în rădăcina* (< *rădăcină*) (MC, 10^v); (*a*) *însera* (< *seară*), folosit în varianta (*a*) *în săra* (CD, 8^r); (*a*) *în stela* (< *stea*) (CII, II, 1, 156); (*a*) *înnopta* (< *noapte*) (DVS, 45; CS¹, I, 89); (*a*) *în sori* (< *soare*) (MC, 8^v); *a (în)nuora* (< *nor*) (PS, 146/8; CP, 8/9) etc.

- ‘Modificări ale aspectului cromatic’

Cea de-a doua grupă constituită în jurul termenilor formați de la adjectivele cromatice, dintre cele mai uzuale, indică un proces ireversibil al transformării.

a (în)roși (BB, Lev, 13, 49; 14, 37; 13, 31); *a înnegri* (BB, Lev, 13, 6; 13, 26; 13, 25); *a negri* (BB, Lev, 13, 21); *a înverzi* (BB, Lev, 13, 37; 13, 49); *a îngălbeni* (CS¹, III, 2, 75); *a înălbi* (PH, 50/9; CC², 87/22); *a se înălbi* (CL, 9^v/16); (*a*) *în vineți* (CC², 158/36).

- ‘Transformări ale însușirilor fizice’

Cea de-a treia grupă din sfera entităților *in re* reflectă modificări în planul aspectului fizic și moral.

(*a*) *îmbătrîni* (BB, Gen, 27, 2; 27, 1; CS¹, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., Gen, 27, 1; Vulg., Lev, 13, 11); (*a*) *îmblîni* (CC², 137/36; CS¹, VII, 64^v/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* (CS¹, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); *a îngrășa* (CC², 73/29); *a îngroșa* (TS, 42^f); *a înfrumuseța* (CL, 17^v/4; 2^f/13–14; 31^f/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); *a (se) însănătoșa* / *a (se) însănătoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS¹, IV, 14, 134; BB, Lev, 13, 37); *a însupția* (PS, 40; CP, 6; CV, 9); *a învîrtoșa* (CL, 10^f/8; 40^v/1; PH, 32/6).

- ‘Transformări în planul percepției’

În cazul de față, amintim verbele derivate de la adjective uzuale din sfera percepției de natură fizică din câmpul gustativ, de tipul *dulce*, *acru*.

a înăcri (TS, 45^v); *a îndulci* (CS², XIV, 112^f/4; TM, 227).

2.2.2. Conceptele intesionale *in intellectu*

Grupa unităților lexicale din sfera esențelor intesionale *in intellectu* vizează verbele care marchează modificări ale stărilor în plan mental.

a înferica (PS, 427; CP, 251^v); (*a*) *năspri* (DPar., III, 54^r; III, 61^v); *a întrista* (BB, Gen, 45, 5); *a se însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a înverșuna* (CS¹, V, 12, 233); *a se înrăi* (CV), *a înrăi* (CP, 17, 29, 40); (*a*) *se îndrăgosti* (CS¹, VI, 41, 378); *a îmbuna* (PH, 143/15); *a îmblînzi* (CC², 137/36; CS², VII, 64^v/12–13); (*a*) *încuraja* (CS¹, IV, 5, 99); (*a*) *înfuria* (CS¹, V, 12, 226); (*a*) *îngrozi* (DPar., III, 93^v; III, 120^v; IV, 15^v; MC, 18^r; 195^r); (*a*) *înfrunța* (DPar., II, 6^r; II, 20^v; II, 27^r; III, 7^v; III, 18^v; III, 69^v; III, 71^r; III, 116^r; IV, 11^r; MC, 18^r); (*a*) *însăima* (DPar., 15^r; II, 38^v; III, 41^v; III, 72^r; III, 74^r; III, 75^v; III, 104^v; III, 120^v); (*a*) *însufleta* (MC, 55^r); (*a*) *însufleți* (DPar., III, 78^r) etc.

În ceea ce privește clasele *in re*, se constată un număr mai mare de unități care exprimă modificările în plan fizic, dublate, la nivel cognitiv, de cele care indică transformări în planul diverselor trăiri percepute, în majoritate, negative, iar pozitive, într-un număr mai mic.

Acest aspect al analizei verbelor eventive conturează, în esență, o altă direcție de interpretare a valorilor pe care le comportă prefixul *în-* (*îm-*), și anume, pe cea semantică.

2.3. Abordarea semantică în analiza verbelor eventive

Verbele devenirii sînt verbe procesuale, caracterizate de semele [+ *dinamic*], [+ *schimbare*], [– *control*]. Astfel, matricea semantică a verbelor eventive conține ‘verbul-operator’ (denumit *predicat atomic*, v. Ușurelu, 2005, p. 38) *a deveni*. Însă acest predicat atomic primar poate fi completat pe axa sinonimiei sintagmatice de verbele *a fi*, *a se transforma*, *a se face*.

2.3.1. ‘Transformarea, trecerea de la o stare la alta’

Prima valență a categoriei generale a eventivității exprimă, la rîndul ei, trei niveluri de transformare a unei stări/calități a obiectelor.

• ‘Dobîndirea însușirii’ denumite de temă

(*a*) *îmbăta* (PS, 32; CC², 287/9); (*a*) *îmbătrîni* (BB, Gen, 27, 2; 27, 1; CS¹, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., Gen, 27, 1; Vulg., Lev, 13, 11); (*a*) *îmblînzi* (CC², 137/36; CS¹, VII, 64^v/12–13); (*a*) *îmbolnăvi* (CS¹, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbuna* (PH, 143/15; CD, 98^v); (*a*) *împutîna* (PH, 11/2; CS², IX, 77^v/2–3; CS¹, VI, 40, 374; DPar., III, 57^v); *a îndulci* (CS¹, XIV, 112^r/4; TM, 227; CC², 132, 135, 136, 157, 494; CB, I, 11–12; CV, 66^v/4; PS, 59); *a înferica* (PS, 427; CP, 251^v); *a înfierbînta* (PH, 65/10); *a înflămînzî* (CC², 34/21); *a înfrumuseța* (CL, 17^v/4, 2^r/13–14, 31^r/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *îngreuia* (BB, Gen, 48, 10; BB, Lev, 26, 15); *a îngrășa* (CC², 73/29); *a îngroșa* (TS, 42^r); *a înmișura* (PS, 20; CP, 10^v); *a (se) împutîna* (CS¹, VI, 40, 374; DPar., III, 57^v); (*a*) *înmulți* (PH, 35/8; BB, Gen, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); *a înrăi* (CV; CP, 17, 29, 40); (*a*) *(în)ruși* (CC², 192/11); (*a*) *însărcina* (MC, 201^v); *a (se) însănoșă / a (se) însănoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS¹, IV, 14, 134; BB, Lev, 13, 37); *a însetoșa, a însetoși* (CT, 56^v; CC², 89); *a (se) însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însuștia* (PS, 25; CP, 6; CV, 9); *a întări* (CC², 290/28; MI, III, 191^r/7; PH, 111/8; ȘT, 33; 2, 227; 3, 229; BB, Lev, 19, 16; 20, 3; 20, 5); *a întăroșa* (PO¹, 131); *a întrista* (CC², 79/23); *a învîrtoșa* (CL, 10^r/8; 40^v/1; PH, 32/6); (*a*) *îndoi* (Vulg., II, 19, 9; 29, 9; 59, 16; CII, II, 84; DPar., IV, 50^v; CD, IX^r); (*a*) *însuti* (CII, VIII, 460); (*a*) *înșepti* (DPar., III, 116^v; III, 117^v408; CS¹, IV, 6, 105); (*a*) *întrei* (DPar., III, 110a^r408; IV, 50^v; CII, XI, 587), cf. *a întrii* (Vulg., 21, 14); (*a*) *înzeci*, cu varianta (*a*) *îndzăci* (CII, IV, 295); (*a*) *împătri* (DPar., III, 108a^r408; CII, XI, 587); *a înjumătăți* (CC², 99/29).

Această grupă de cuvinte este omogenă din punctul de vedere al clasei lexico-gramaticale care servește ca bază pentru cuvintele contruite. Se remarcă faptul că unitățile derivate cu *în-* (*îm-*) care conțin în informația lor lexicală ‘trecerea de la o stare la alta’ (stare rezultativă) fac parte din clasele generale de verbe deadjectivale și denominale, în unele cazuri.

Cele mai multe dintre derivate au ca bază adjective calificative, dintre care frecvente sînt cele cromatice și cele care indică însușiri curente.

Din perspectiva semanticii logice, *adjectivul* este considerat ‘predicatul-bază’ care imprimă o stare rezultativă verbelor denumite ‘predicate-proces’.

Avînd în vedere trăsătura intrinsec [+ *progresivă*] pe care o dețin unele adjectivele, acesta se reflectă și în informația lexicală a verbelor eventive deadjektivale.

- *a se îngreuna* „a deveni tot (mai) greu”;
- *a se împușina* „a deveni mai puțin”;
- *a se îmbuna* „a deveni (mai) bun”;
- (*a*) *se înmicșora* „a deveni mai mic”.

Caracterul relațional este conservat și în cazul verbelor care au ca temă un substantiv abstract⁷, derivat, la rîndul lui, de la un adjectiv progresiv calificativ, precum *frumusețe*, *bunătate* sau *răutate*:

- *înfrumuseța* < *frumusețe* < *frumos* + *-ețe*;
- *îmbunătăți* < *bunătate* < *bun* + *-ătate*;
- *înrăutăți* < *răutate* < *rău* + *-ătate*.

Verbele din categoria evenimentelor care indică starea rezultativă în care intră subiectul evidențiază un proces dinamic-evolutiv, caracterizat de semele sînt cuplate în felul următor:

- ‘dezvoltare’, în două direcții [+/-] ‘dezvoltare în sens pozitiv’ (notat D¹) și ‘involuție’ (D²), exprimînd o relație de antonimie complementară;
- ‘devenire’, sub două aspecte: ‘devenire absolută’ (D³) și ‘devenire relativă’ (D⁴)⁸.

• ‘Dezvoltare în sens pozitiv’ (D¹)

Semul D¹ este reprezentat de capacitatea subiectului de a dobîndi o nouă stare, care vizează, pe de o parte, latura calitativă și latura cantitativă, iar, pe de altă parte, o evoluție generală neutră:

- Latura_{calitativă} este redată prin verbe precum: (*a*) *îmblinzi* (CC², 137/36; CS¹, VII, 64^v/12–13); *a înfrumuseța* (CL, 17^v/4, 2^f/13–14, 31^f/14–15) și *a înfrumșa* (PS, 64, 9; CV, 152, 4); (*a*) *înălbi* (PH, 50/9; CC², 87/22; CL, 9^v/16; CII, V, 346); *a înnoi* (PH, 509/13; CL, 10^f/4); (*a*) *înferici* (PH, 43/9) etc.
- Latura_{cantitativă} este redată prin verbe deadjektivale și denominale: (*a*) *înmulți* (PH, 35/8; BB, Gen, 7, 18; 38, 12; 47, 27; 34, 1; CII, VII, 359; III, 201; V, 352); (*a*) *însuti* (CII, VIII, 460); (*a*) *înșepti* (DPar., III, 116^v; III, 117^v400; CS¹, IV, 6, 105) etc.
- Evoluția_{generală}: *a (se) însănătoșa / a (se) însănătoși* (ȘT, 23; 13, 74; CD, III, 2, 6; CS¹, IV, 14, 134; BB, Lev, 13, 37); (*a*) *însărcina* (MC, 201^v).

• ‘Involuție’/‘Dezvoltare în sens negativ’ (D²)

Semul D² marchează pierderea unei calități sau a unei cantități a subiectului:

- ‘descreștere numerică’ [– *cantitate*]:
a înmicșura (PS, 20; CP, 10^v); *a (se) împușina* (CS¹, VI, 40, 374; DPar., III, 57^v); (*a*) *înjumătăți* (CC², 99/29; PS, 20) etc.
- ‘privarea de o anumită calitate’ [– *calitate*]:
(*a*) *îmbăta* (PS, 45); (*a*) *îmbolnăvi* (CS¹, III, 2, 76; CII, I, 10, 29); (*a*) *îmbătrîni* (BB, Gen, 27, 2; 27, 1; CS¹, III, 2, 77; CII, VII, 413; Vulg., Gen, 27, 1; Vulg., Lev, 13, 11); *a întrista* (CC², 79/23); *a (se) însingura* (CP, 23; PS, 56; CV, 8); *a însuștia* (PS; CP, 6; CV, 9); *a înrăi* (CC²) etc.

• ‘Dobîndirea unei însușiri asemănătoare’ cu cea a obiectului denumit de temă; ‘asemănarea cu acel obiect’
Cea de-a doua categorie a verbelor eventive din clasa generală a ‘transformării’ este marcată de capacitatea subiectului de a dobîndi o calitate/caracteristică similară cu cea denumită de tema lexicogramaticală.

(*a*) *îmbărbăta* (PH, 26/14; TS, 51^f; CC², 183/26); (*a*) *împăinijina* (CC², 252/37); (*a*) *încuraja* (CS¹, IV,

⁷ Pentru tratarea din această perspectivă a subiectului, a se vedea Manea Hoancă (1994, p. 219); GALR (I, p. 456).

⁸ Unele studii de specialitate amintesc și despre semul ‘redevinere’ al procesului eventiv, obținut cu ajutorul prefixului iterativ *re-*, atașat verbelor eventive inițiale: (*a*) *reînfrunzi* etc. Cf. Evseev (1974, p. 101–102).

Apreciem faptul că acest sem poate caracteriza un număr limitat de verbe ale schimbării de stare, întrucît majoritatea unităților din această clasă exprimă o devenire absolută, procesul fiind ireversibil (*a*) *îmbătrîni* – # (*a*) *reîmbătrîni*. Prin urmare, schemele derivaționale nu sînt universal-valabile.

5, 99); (*a îndumnezei* (CC², 487/18; DPar., III, 75^v; III, 90^r; III, 93^r; III, 111^v; MC, 140^v); *a încremeni* (B1795, Fap, 9, 7); (*a împietri* (DPar., III, 56^r; MC, 2^r; 5^v; 40^v; 43^v; CII, VI, 372); (*a împlătoșa* (DPar., IV, 16^r); (*a îndrăgosti* (CS¹, VI, 41, 378); (*a înformui* (CII, II, 141); (*a înfrăți* (DPar., III, 98^v); (*a înfirtăți* (MC, 368; ȘT, 19, 262); (*a învrăjbi* (PH, 26/29; CC², 246/28; MI, 193^r/5; ȘT, 22, 101); (*a îngrozi* (DPar., III, 93^v; III, 120^v; IV, 15^v; MC, 18^r; 195^r); *a întrupi* (CC², 2/19).

Verbele care exprimă dobândirea unei caracteristici asemănătoare temei sînt derivate de la substantive de la entități deținînd semele [+ *abstract*], respectiv [+ *concret*], în unele situații. În esență, aceste cuvinte derivate cu *în*- se încadrează în clasa generală a verbelor denominale parasintetice. Însă se diferențiază de alte clase semantice de verbe denominale prin specificul informației lexicale pe care o dețin.

2.3.2. 'Transformarea' în obiectul denumit de bază

Categoria de verbe care indică un proces al 'transformării în obiectul denumit de bază' este reprezentată de capacitatea bazei—concretă sau abstractă—de a exprima o devenire absolută sau relativă.

Privind semele caracteristice acestei grupe numeroase de verbe în epoca veche a limbii literare, avem în vedere 'devenirea', în două direcții: absolută și relativă.

- 'Devenire absolută' (D³)

Semul D³ marchează transformarea radicală a unei calități/stări, o trecere într-o stare calitativ nouă, determinînd anularea primei calități a subiectului.

(*a înălbi* (PH, 50/9; CC², 87/22; CL, 9^v/16; CII, V, 346); (*a încenușa* (BB, 623b; DVS, 42); (*a împlătoșa* (DPar., IV, 16^r); (*a îmbătrîni* (DPar., III, 79^r; IV, 45^r); (*a îmbogăți* (CS¹, I, 6, 11); (*a împietroșa* (CII, II, 123) și (*a împietri* (CII, II, 130); *a înnoi* (PH, 509/13; CL, 10^r/4); *împestrîțat* (CS¹, VI, 4, 271); (*a innegri* (BB, Lev, 13, 6; 13, 26; 13, 25); (*a îngălbeni* (CS¹, III, 2,75); *a îngheța* (CC², 364/11); *a învineți* (CC², 158/36).

Și în acest caz, bazele verbelor derivate cu substantive concrete și abstracte, respectiv adjective calificative din sfera cromaticii, dar și adjective abstracte indicînd însușiri morale, atitudini.

- 'Devenire relativă' (D⁴)

Semul D⁴ vizează o transformare a derivatelor cu *în*- ce dezvoltă o devenire relativă, avînd la bază adjective relaționale sau substantive derivate de la acest tip de adjective, respectiv substantive concrete.

(*a îmbunătăți* (CII, IV, 275); *a înăcri* (TS, 45^v); (*a încălzi* (CC², 159/3); (*a împărechea* (DPar., III, 133^r); *a se înneoa* (PH, 15); *încărnat* (DPar., III, 136^v); *înfrîmșa* (DPar., III, 77^r); *înfrumșățat* (CII, IX, 503); (*a înrobi* (CS¹, 10b); (*în*)*venina* (CC², 203/1).

2.3.3. 'Asemănarea' cu obiectul denumit de bază (cu privire la acțiunea realizată de el)

Mai puțin numeroasă decît alte categorii, cuvintele din această grupă indică o asemănare cu obiectul denumit de temă privind acțiunea realizată de el, sînt verbe denominale și substantive abstracte. Acestea presupun, în esență, și indicele unei transformări.

a înd(e)repta (DPar., II, 14^v; BB, Fap, 16, 29; 35, 36); *îndireptare* (ȘT, 2; VRC, 29^r/2); (*a împleți* (MC, 264^v); (*a împletici* (CII, III, 184); *a împresura* (PH, 188/4, 266/17); *învîrtejire* (CD, 22^v); *a împerechea* (TS, 37^r; 18^v); *a înceti* (CC², 615; CLM, 86); *a înșchimba* (cf. Istrate, 1981, p. 245, cu varianta (*a*) *înstimba*); *a întocmi* (CC², 246/27); (*a*) *întipări* (CS¹, V, 12, 231); (*a*) *înțeleni* (MC, 195^r; CazV, 8/17; AD, 6).

2.3.4. 'Intensificarea acțiunii'

Verbele care exprimă o intensitate a acțiunii sînt derivate de la substantive sau de la alte verbe, care conțin ele însele ideea de [+ *intensitate*].

a închipui (ȘT, 13, 85); *îndrăgi* (BB, Gen, 29, 18; 29, 30; 44, 20); *a încrede* (CC², 276/23); *a înfrunta* (DPar., II, 6^r; II, 20^v; II, 27^r; III, 7^v; III, 18^v; III, 69^v; III, 71^r; III, 116^r; IV, 11^r; CM, 18^r); *a îndemna* (ȘT, 23, 146; 37, 218); *a învrăjmăși* (CC², 285/21); *a învrăjbi* (PH, 26/29; CC², 246/28; MI, 193^r/5); *a înverșuna* (CS¹, V, 12, 233); (*a*) *încelui* (Vulg., Gen, 31, 7; 8, 29); *a se încămăta* (CC², 351); *a înlumina* (CM, 251^v; PO¹, 9); *a înmări* (PO², 145; CT, 152, 6).

2.3.5. 'Interioritatea'

Sensul primordial moștenit din limba latină este prezent în câteva verbe din epoca veche: (*a*) *înmijlocia* (CD, I^v); (*a*) *înnopta* (CD, 8^r); (*a*) *însera* (DPar., III, 9^v; CH, I, 9, 12); (*a*) *îngropa* (PH, 78/3; CC², 138/4; TS, 100^v, 49^v, 20^r etc.; MI, 186^v/6), cf. *îngrop* (ER, 11^r); (*a*) *înmormînta* (CS¹, V, 12, 223).

După cum se observă, verbele care au în matricea lor semantică trăsătura [+ *interioritate*] exprimă, pe de o parte, localizarea spațială, iar, pe de altă parte, localizarea temporală, mai mult sau mai puțin abstractizate.

3. Concluzii

Faptele de limbă din textele scrise în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea indică productivitatea unor tipare de derivare cu afixul productiv *în-* (*îm-*) în limba română veche. Acest procedeu contribuie la constituirea unor tipare ale gândirii reflectate în configurarea ierarhică a elementelor care țin de reciprocitatea dintre compartimentele limbii: lexic, morfologie, semantică.

În esență, aceste cuvinte derivate cu *în-* confirmă faptul că orice idiom, oricât de limitat ar fi în privința resurselor lingvistice, are puterea de a da naștere unor creații lexicale proprii care să exprime diverse noțiuni. În plus, corpusul inventariat evidențiază faptul că unele derivate s-au dovedit a fi forme ocazionale, altele arhaice, învechite—ceea ce dovedește caracterul extrem de dinamic al limbii române.

Analiza logico-semantică a prefixelor evidențiază aspecte care țin de dinamica lexicului limbii noastre, în ansamblu, dar și de dinamica prefixelor, în particular.

În limba română veche, valoarea fundamentală a lui *în-* (*îm-*) este aceea de a indica 'transformarea', 'trecerea de la o stare la alta', urmată de 'dobândirea obiectului denumit de bază' și de 'realizarea unei acțiuni'. 'Interioritatea', valoare principală latină, este slab reprezentată în etapa analizată de noi, aceasta fiind exprimată de construcțiile analitice cu prepoziții (cu sens local și temporal).

Modalitățile de exprimare a valorilor logico-semantică ale derivatelor cu *în-* sînt constituite în funcție de părțile de vorbire care servesc ca bază pentru cuvintele construite.

Deosebirile de redare a transformării sînt explicate prin prisma 'schimbării de stare' exprimată de verbele care o bază adjectivală, indicînd 'devenirea absolută' sau 'relativă'.

Verbele cu bază de natură nominală (substantiv sau numeral) marchează diverse grade ale 'transformării', implicînd trăsăturile [+ *comparație*], [+ *modalitate*].

Bibliografie

A. Izvoare

AD = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ediție de G. Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

B1795 = *Biblia de la Blaj (1795)*, editor coordonator I. Chindriș, coordonare filologică de E. Pavel, glosar de E. Comșulea, V. Șerban, S. Teiuș, Tipografia Vaticană, Roma, 2000.

BB = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988.

CazV = Varlaam, *Cazania*, ediție de J. Byck, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943.

CB = *Codicele Bratul*, text stabilit, studiu lingvistic și studiu filologic de Al. Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003, [online].

CC² = Coresi, *Evanghelie cu învățătură*, ediție de S. Pușcariu, Al. Procopovici, în Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I. *Textul*, Socec, București, 1914.

CD = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea (1698)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Cîndea, Editura Academiei, București, 1969.

CH = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano moldo-vlahilor*, ediție de S. Toma, vol. I–II, Editura Minerva, București, 1999–2000.

CH = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică (1705)*, text stabilit și glosar de S. Toma, prefață de V. Cîndea, studiu introductiv, note și comentarii de N. Stoicescu, în *Opere complete*, vol. IV, Editura Academiei, București, 1973.

CL = Coresi, *Liturghier*, text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, Editura Academiei, București, 1969.

- CLM = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție de P.P. Panaitescu, în *Opere*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958.
- CM = Ilie Miniati, *Cazanii (București, 1742)*, studiu filologic și lingvistic, ediție de text, notă asupra ediției, note și glosar de C. Crețu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2013.
- CP = Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ediție de S. Toma, Editura Academiei, București, 1976.
- CS¹ = Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau Întocmirea religiei muhamudane (1722)*, traducere, studiu introductiv de V. Cădea, text rus îngrijit de A.I. Ionescu, în *Opere complete*, vol. VIII, Editura Academiei, București, 1987.
- CS² = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, Editura Academiei, București, 1993.
- CT = Florica Dimitrescu (ed.), *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăești. 1574*, Editura Academiei, București, 1963.
- CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de M. Costinescu, Editura Academiei, București, 1981.
- DPar. = *Parimiile preste an, Iași, 1683*, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de M. Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.
- DPV = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, ediție critică de N.A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, în *Opere*, vol. I. *Versuri*, Editura Minerva, 1979.
- DVS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, I, studiu lingvistic de L. Manea, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.
- ER = *Evangheliarul de la Războieni*, ediție de text, studiu filologic și lingvistic de A.M. Antip, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, [Teză de doctorat].
- MC = Mihai Moxa, *Cronică univesală*, ediție critică, studiu introductiv, note și indice de G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989.
- MI = *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de M. Teodorescu și I. Gheție, Editura Academiei Române, București, 1977.
- PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și M. Teodorescu, II. Indice de cuvinte de R. Șenchi, Editura Academiei Române, București, 2005.
- PO¹ = Palia de la Orăștie, vol. I. *Textul*, ediție de text și studiu filologic de V. Arvinte, I. Caproșu, Al. Gafton, indice de Sorin Guia, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.
- PO² = Roxana Vieru, *Studiu lingvistic asupra Paliei de la Orăștie*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014.
- PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție de I.-A. Candrea, Librăria Socer & Co., București, 1916.
- ȘT = *Șapte taine a besearecii, Iași, 1644*, ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de I. Mazilu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012.
- TM = *Texte mähăcene*, în B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
- TS = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*. Facsimile. Studiu introductiv filologic de E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Editura Academiei, București, 1971.
- VRC = Varlaam, *Răspunsul împotriva catihismului românesc calvinesc*, în *Opere*, ediție critică, studiu filologic de M. Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.
- Vulg. = *Biblia Vulgata 1760–1761*, text stabilit de N. Iacob și I. Chindriș, Editura Academiei, București, 2005.

B. Dicționare, articole, studii, tratate de specialitate

- Bidu-Vrânceanu, A., Călărășu, C., Ionescu-Ruxândoiu, L., Mancaș, M. & Pană Dindelegan, G. (2005). *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.
- Corbin, D. (1985). *Les bases non autonomes en français ou comment intégrer l'exception dans un modèle lexical*, în „Langue française”, vol. 66, nr. 1, p. 54–76, [Crossref](#).
- Corbin, D. (1987). *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, I, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Corbin, D. (1990). *Associativité et stratification dans la représentation des mots contruits*, în Dressler, W.V. (ed.), *Contemporary Morphology*, Mouton de Gruyter, Berlin, p. 43–59, [Crossref](#).
- Corbin, D. (1999). *Pour une théorie sémantique de la catégorisation affixale*, în „Faits de langue”, vol. 7, nr. 14, p. 65–77, [Crossref](#).
- Coteanu, I., Bidu-Vrânceanu, A. & Forăscu, N. (1985). *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, vol. II. *Secolul al XVI-lea*, ediție îngrijită de J. Byck, Editura Științifică, București.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
- Evseev, I. (1974). *Semantica verbului*, Editura Facla, Timișoara.
- GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- GBLR = *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Academiei, 2010.

- Gheție, I. (coord.) (1997). *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei Române, București.
- Graur, Al. & Avram, M. (1978). *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. II. *Prefixe*, Editura Academiei Române, București.
- Heyna, Fr. (2014). *Modélisation sémantique des verbes enXer à base substantivale*, în „Cognitive Studies”, nr. 14, p. 149–171, [Crossref](#).
- Istrate, G. (1981). *Originea limbii române literare*, Editura Junimea, Iași.
- Lieber, R. (2004). *Morphological and Lexical Semantics*, Cambridge University Press, New York.
- Manea Hoancă, D. (1994). *Considérations sur les verbes eventifs roumains*, în „Analele Universității Constanța. Studia in honorem Eugen Coșeriu”, t. V, p. 220–231.
- Maznic, S. (2004). *Aspecte ale dinamicii verbelor eventive ocazionale*, în „Limba română” (Chișinău), vol. XIV, nr. 10, p. 31–136.
- Maznic, S. (2013). *Analiza semantică a verbelor eventive*, în „Philologia”, vol. LV, nr. 5–6, p. 131–138.
- Ușurelu, C. (2005). *Categoria factitivului în limba română*, Editura Universității din București, București.